

ΤΟ ΚΑΚΟ ΜΑΤΙ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ: ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ, ΣΥΝΕΧΕΙΑ, ΝΕΟΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

Βασιλική Χρυσανθοπούλου-Farrington
Δρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας (University of Oxford)

“Τσ’ ε Δεσπότης ε Χριστός, τσ’ Αυτός φοήθη το μάτι.”

Με την παροιμιακή αυτήν έκφραση σχολίασε την ερώτησή μου για τη δύναμη του κακού ματιού μια ηλικιωμένη Καστελοριζιά μετανάστρια στο Περθ της Δυτικής Αυστραλίας. Και προχώρησε στην αφήγηση του ακόλουθου επεξηγηματικού μύθου, που είχε ακούσει από τη γιαγιά της.

Η ιστορία είναι ότι ο Χριστός επέρασε από το δέντρο, την ελιά, κι έφαγε μία και ήταν τόσο γλυκιά, που είπε: –Τι γλυκιά που είναι! που ήλθε το δέντρο κάτω. Και είπαν οι Απόστολοι: –Τι έκामες, Κύριε, που τρώνε όλα τα φτωχά! Και είπε: –Το μάτιασα. Αλλά πάρτε τρία βάγια και καπνίστε τα και θα περάσει το κακό. Θα σας μάθω κάτι λόγια να τα λέτε όταν ματιάξετε, να περνάει το μάτι. Και θα καπνίζετε και λίγα από τα φύλλα της ελιάς.

Και αυτά είναι τα βάγια – συνέχισε η αφηγήτρια. Όχι κάτι άλλα που φέρνουν σήμερα. Όταν, αποκειδά που ’σαι καλά, σ’ έρχεται απότομα μian ατονία – είσαι ματιασμένος. Ανάβεις το καρβουνάκι, βάζεις το λιβάνι, πιάνεις τρία φυλλαράκια ελιάς επάνω, τα σταυρώνεις και λες:

*Ο Χριστός επέρασε,
το ζαβρίν του (αριστερό χέρι) ’κούμπησε,
τα κακά εσκόρπισε,
τον όφιν και την όφισσα
και την κακή γειτόνισσα.
Όσα μάτια σε θεωρούν,
τόσοι Αγιοί να σε βοηθούν.*

Κάμεις τα χέρια σου χούφτες πάνω από τον καπνό και τα περνάς στο πρόσωπό σου, και το κακό περνά αμέσως. Εγώ το κάμνω μόνη μου στον εαυτό μου.

1. Η έννοια και οι ερμηνείες της

Η αφήγηση αυτή παρέχει συμπυκνωμένες πολλές πληροφορίες για το κακό μάτι, όπως το πιστεύουν πολλοί Καστελοριζιοί και άλλοι Έλληνες της Αυστραλίας, ιδίως άτομα πρώτης γενιάς, δηλαδή μετανάστες, αλλά και όπως αντιμετωπίζεται στην Ελλάδα γενικότερα. Ιδιαίτερα εντυπωσιακή, αλλά και σημαντική για

την ευρεία αποδοχή της αντίληψης αυτής, είναι η ενσωμάτωσή της στην κοσμολογία της θρησκείας, όπως προκύπτει από την πιο πάνω αφήγηση: Ο Χριστός ο ίδιος, με την ανθρώπινη φύση του, εθαύμασε άθελα του την ελιά για το γλυκό καρπό της, με αποτέλεσμα να τη ματιάσει, καταστρέφοντας έτσι εκείνο το οποίο την ξεχώριζε και την έκανε ζηλευτή! Αλλά “ο τρώσας και ιάσεται”, κι έτσι ο Χριστός, κατά την

αφήγηση, αποκάλυψε στον άνθρωπο και τη θεραπεία για το μάτισμα, μαθαίνοντάς του και το ξεμάτισμα, αφενός με την επωδή ή Εόρκη και με τις συγκεκριμένες ενέργειες που πρέπει να κάνει, και αφετέρου με τα αντικείμενα που πρέπει να χρησιμοποιήσει.

"Και η Εκκλησία μας πιστεύει στο μάτι", ήταν η συνηθισμένη αντίδραση ηλικιωμένων Καστελοριζιτών σε όσους νέους, Αυστραλογεννημένους, αμφισβητούσαν τη δοξασία ως πρόληψη. Είχαν κατά του την "ευχήν επί βασκανιαν", που οι ιερείς καλούσαν να διαβάσουν σε πιθανά θύματα του κακού ματιού – αν και οι περισσότεροι Καστελοριζιοί θεραπεύαν το μάτισμα με τους πατροπαράδοτους πρακτικούς τρόπους. Η Χριστιανική θρησκεία δεν αποδεχόταν εξ αρχής έννοιες όπως το κακό μάτι, οι οποίες αντιμετώπιζονταν ως ειδωλολατρικές από Πατέρες της Εκκλησίας όπως ο Μέγας Βασίλειος (Dundes 1981, 259)². Με τον καιρό, η Ορθόδοξη Εκκλησία ενσωμάτωσε πολλές τέτοιες αντιλήψεις, που αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος από τις πολιτισμικές αξίες και τα βιώματα των πιστών της (Βέικου 1998, 64). Η βασκανία, συγκεκριμένα, αποδίδεται στον φθόνου, που είναι απότοκος του διαβόλου: "... σε παρακαλούμεν, απόστησον, φυγάδευσον και απέλασον πάσαν διαβολικὴν ἐνέργειαν, πάσαν σατανικὴν ἐφοδὸν και πάσαν ἐπιβουλὴν, περιεργειὰν τε πονηρὰν και βλάβην οφθαλμῶν βασκανιαν των κακοποιῶν και πονηρῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ δούλου σου (τοῦδε) και ἡ ἐπὶ ωραϊότητος ἡ ἀνδρείας ἡ ευτυχίας ἡ ζήλου και φθόνου ἡ βασκανίας συνέβη, αὐτός, φιλάνθρωπε Δέσποτα, ἔκτεινον τὴν κραταιὰν σου χεῖρα... και κατάπεμψον αὐτῷ Ἄγγελον ἐπιτηκόν...". (Μικρὸν Ευχολόγιον, 1981, 276.)

Οι αντιλήψεις για το κακό μάτι (evil eye) και οι συνακόλουθες πρακτικές για την αποφυγή του επικρατοῦσαν στον ινδοευρωπαϊκό και τον σημιτικό κόσμο. Είναι ιδιαίτερα διαδεδομένες στις χώρες της Μεσογείου, στην Αφρική (Βόρεια της Σαχάρας), στη Μέση Ανατολή, στην Ινδία και στη Λατινική Αμερική, που αποκίσθησε από Ισπανόφωνους. Απουσιάζουν από τους ιθαγεν-

εις της Αυστραλίας, της Ωκεανίας, της Βόρειας και Νότιας Αμερικής και της Αφρικής, νότια της Σαχάρας (Dundes 1981, 259). Οι δοξασίες αυτές είναι επίσης διαδεδομένες σε κοινότητες μεταναστών και απογόνων τους από την Ευρώπη και την Ασία στην Αμερική και την Αυστραλία (Schoeck, 1997, 227; Jones, Hand, Stein, στο Dundes 1981, 150-168, 169-180, 223-257 αντίστοιχα Chryssanthopoulou 1993, 351-365). Παρά τις κατά τόπους διαφορές, οι αντιλήψεις για το κακό μάτι καθώς και ο τρόπος διάγνωσης και θεραπείας του παρουσιάζουν σημαντική ομοιομορφία, με βάση την οποία έχει επιχειρηθεί η διατύπωση θεωριών για τις ρίζες της δοξασίας αυτής. Ο Dundes, για παράδειγμα, ανάγει τις αντιλήψεις για το κακό μάτι στη βασική διάκριση **υγρού:ξηρού**, που ισοδυναμεί με την διάκριση **ζωής:θανάτου**, στην ινδοευρωπαϊκή και σημιτική ιδεολογία. Με πολλά παραδείγματα καταδεικνύει ότι το μάτισμα θεωρείται η απομύζηση των ζωτικών υγρών, της ίδιας της ζωτικότητας του ατόμου από τον ματιστή, ότι θεραπεύεται με την αποκατάσταση της φυσιολογικής και συμβολικής ισορροπίας (Dundes 1981, 257-298).

Η πίστη στο κακό μάτι αναφέρεται στον αρχαίο ελληνορωμαϊκό κόσμο, σε κείμενα, αλλά και τεκμηριώνεται με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως φυλακτά και άλλα αποτροπαικά της κακής της επίδρασης³. Ένα τέτοιο εύρημα είναι, για παράδειγμα, το **Γοργόνειο**, δηλαδή το κεφάλι της Γοργούς-Μέδουσας, του φοβερού τέρατος με το αποτρόπαιο βλέμμα, που ο Περσέας σκότωσε και δώρισε στην Αθήνα, για να αποτελέσει σύμβολο δύναμης στην πανοπλία της και αποτροπαικό-προστατευτικό σύμβολο στις πανοπλίες των αρχαίων Ελλήνων (Βέικου 1998, 50-51). Στο γνωστό διάλογο *Φαίδων* του Πλάτωνα, ο Σωκράτης φέρει να προειδοποιεί τον Κέρβητα να μη τον επαινεί πολύ, "μή τις ἡμῖν βασκανία περιτρέψῃ τὸν λόγον τὸν μέλλοντα εἶσεσθαι" (Φαίδων, 95 b 5-6, στο Βέικου 1998, 55).

Στη σύγχρονη Ελλάδα, η μελέτη του κακού ματιού απασχόλησε πολλούς λαογράφους, όπως είναι οι Πολίτης, Μέγας, Λουκάτος, Ρωμιάος, ο βυζαντινολόγος Κουκουλές, αλλά και ανθρωπολόγους, Έλληνες και μη, όπως οι Blum, Dionisopoulos-Mass, Hardie, Campbell, Du Boulay, Peristiany, Hirschon, Herzfeld και Stewart, μεταξύ άλλων (βλ. σχετική βιβλιογραφία). Η πιο εμπεριστατωμένη όμως ανθρωπολογική ανάλυση του κακού ματιού στην Ελλάδα, βρίσκεται στο πρόσφατο βιβλίο της Χριστίνας Βέικου, **Κακό Μάτι: Η Κοινωνική Κατασκευή της Οπτικής Επικοινωνίας**⁴. Σ' αυτή τη μελέτη το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται ως βασικό πολιτισμικό μόρφωμα, που σηματοδοτεί όχι μόνο τις αξίες της κοινότητας που ερευνά η συγγραφέα, αλλά και τη συνοχή, τις ρηξίκες και τη διαπραγμάτευση της ταυτότητας μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, όπως εκφράζονται με από σωματοποιημένες αντιλήψεις και πρακτικές.

1. Βάγια από ελεύθερο (αντιβασκανία).

2. Βοράνια: Το κάπνισμα των ρούχων του γαμπρού.

Η αντίληψη για το κακό μάτι συνοψίζεται στην ιδέα ότι ένα άτομο, άνδρας ή γυναίκα, έχει την ικανότητα, ακούσια ή εκούσια, να βλάψει άλλο άτομο ή την περιοχή του με τη δύναμη του ματιού του. Το τι ακριβώς πιστεύεται ότι μπορεί να επηρεάσει το κακό μάτι και πώς εκδηλώνονται τα συμπτώματά του ποικίλλει από κοινότητα σε κοινότητα, εφόσον πολλοί από τους φόβους των ανθρώπων είναι πολιτισμικά κατασκευασμένοι: "Οι ίδιοι οι φόβοι παράγονται από συλλογική ανησυχία, μέσω ενός είδους ακούσιας συμφωνίας, και μεταδίδονται μέσα από την παράδοση. Είναι μοναδικό σε μια δεδομένη κοινωνία" (Maus [1902], 1972, 129). Γενικά, όμως, το κακό μάτι επιδρά βλαπτικά πάνω σε ό,τι είναι πολύτιμο για την επιβίωση και την αναπαραγωγή της κοινότητας (Βέικου 1998, 143-45), καθώς και πάνω σε όσα αγαθά ή καταστάσεις είναι σημαντικές, αλλά όχι ακόμη πλήρεις και περατωμένες (Schoeck 1997, 229). Αυτές οι δύο κατηγορίες αγαθών συνδέονται μεταξύ τους, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Τα αγαθά που είναι πολύτιμα για την επιβίωση και την αναπαραγωγή μιας κοινότητας συνήθως αφορούν την καλή εμφάνιση και υγεία των μελών της, τα παιδιά, που εξασφαλίζουν τη συνέχεια της, και τα βασικά στοιχεία της παραγωγικής οικονομίας της, που εξασφαλίζουν την επιβίωση και προκοπή. Έτσι, οι Σαρακατσάνοι νομάδες πίστευαν ότι τα ζώα τους, που ήταν η βάση της οικονομίας και της επιβίωσής τους, ήταν ιδιαίτερα ευάλωτα στον κίνδυνο του κακού ματιού, είτε αυτό προερχόταν από κακόβουλο γείτονα είτε από τις ίδιες τις γυναίκες τους κατά τη διάρκεια της έμμηνης ρύσης, οπότε και θεωρούνταν μολυσματικές (Campbell 1964, 31). Στην προσφυγική κοινότητα του Νέου Κάστρου Μακεδονίας, που η βάση της οικονομίας της είναι τα σταφύλια και γενικά η αγροτική παραγωγή, πολλές από τις αφηγήσεις για το κακό μάτι αναφέρονται στην ικανότητά του να ξεραίνει τα κλήματα και τα δέντρα (Βέικου 1998, 144). Σε μια μικρή κωμόπολη ψαράδων του Αιμα-

ζονίου, οι κάτοικοι δεν μιλούν για κακό μάτι, αλλά για το **panema**, τη φθονερή διάθεση του φίλου ή του γείτονα, που μπορεί να κάνει τα δίκτυα να στερέψουν. Τόσος είναι ο φόβος του **panema**, ώστε οι ψαράδες διατάζουν να πουλήσουν ψάρια που πιάστηκαν με καινούργιο δίχτυ ή πετονιά (Schoeck 1997, 229).

Βασική για την κατανόηση του κακού ματιού είναι η έννοια του φθόνου. Οι περισσότερες εθνογραφικές περιγραφές δείχνουν ότι οι άνθρωποι πιστεύουν πως το μάτι μπορεί να επιδράσει βλαπτικά, είτε εκούσια είτε ακούσια. Σε εθνογραφική ανάλυση μιας αγροτικής κοινότητας της Πορτογαλίας, ο Cutileiro αναφέρει ότι οι κάτοικοι διακρίνουν γλωσσικά και εννοιολογικά ανάμεσα στις δύο αυτές περιπτώσεις: **quebranto** είναι η ακούσια επίδραση του κακού ματιού, ενώ **mau olhado** είναι η εκούσια επίδρασή του

(Cutileiro 1971, 274). Η κλασική ανθρωπολογική μελέτη του Evans-Pritchard για τους Azande, μια φυλή στο νότιο Σουδάν, έθεσε τις βάσεις για την κατανόηση της έννοιας του κακού ματιού σε σχέση με τη μαγεία. Οι Azande διακρίνουν ανάμεσα στις έννοιες **witchcraft** και **sorcery**. Στην πρώτη περίπτωση πιστεύεται ότι το άτομο που εμφανίζεται από **witchcraft** έχει εκ γενετής την ψυχική δύναμη να βλάπτει τους άλλους με συγκεκριμένο τρόπο. Οι Azande προεβούν ότι η δύναμη αυτή κληρονομείται μονογενετικά, δηλαδή από πατέρα σε γιο και από μητέρα σε κόρη. Στην περίπτωση της **sorcery**, ο μάγος χρησιμοποιεί συγκεκριμένα πρακτικά μέσα, π.χ. βότανα, για να πετύχει το σκοπό του, εξαναγκάζοντας έτσι τις υπερφυσικές δυνάμεις να συνεργαστούν μαζί του (Evans-Pritchard 1937, σποραδικά).

Αν και δεν υπάρχει απόλυτη αντιστοιχία της έννοιας

4. Αρμαθές από μουσουκάφια.

witchcraft με εκείνη του κακού ματιού, η ιδέα της ακούσιας ψυχικής δύναμης που εκπορεύεται από το άτομο όταν θαυμάσει ή ζηλέψει κάποιον ή κάτι, όχι κατ' ανάγκη κακόβουλα, είναι βασική στην αντίληψη του κακού ματιού. Έτσι, στην Ελλάδα πιστεύεται ότι τα μικρά παιδιά συχνά ματιάζονται από τις ίδιες τις μητέρες τους, ή από μέλη της οικογένειάς τους που τα καμαρώνουν - φυσικά, όχι κακόβουλα. Οι Σαρακατσάνοι που μελέτησε ο Campbell ενσωματώνουν το κακό μάτι στην κοσμολογία της Ορθοδοξίας, καθώς πιστεύουν ότι αποτελεί διαβολική επίγεια λόγω της αδυναμίας και αμαρτωλής φύσης των

μύρου για τους Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς.) Παρ' όλα αυτά, οι Καστελοριζιώοι του Περθ Εξεγείριζαν κάποια άτομα που τα θεωρούσαν κακόβουλα και των οποίων το μάτι φοβούνταν ιδιαίτερα: "Αυτή η γυναίκα, όποτε τη βλέπω το βάζω στα πόδια. Κι όταν μου δίνει ευχές πετρώω από το φόβο μου και είμαι σίγουρη ότι κάτι κακό θα μου συμβεί. Δεν έχει καλό μάτι. Νομίζω ότι δεν είναι καλός άνθρωπος." Εδώ μια Αυστραλογεννημένη Καστελοριζιά, καταγόμενη από πλούσια και κοινωνικά επιφανή οικογένεια, σχολιάζει την προσωπικότητα μιας ηλικιωμένης Καστελοριζιάς της πρώτης γενιάς, που

"Όποιος κατέχει κάτι πολύτιμο, αλλά εύθραστο, φοβάται τον φόβο των άλλων. Προβάλλει πάνω τους τη ζήλια που θα αισθανόταν αν ο ίδιος στη θέση τους." (Schoeck 1997, 228.)

Στο βιβλίο της η Βέικου εξετάζει το κακό μάτι σημειωτικά, στο πλαίσιο της ιδεολογίας και των αξιών της κοινότητας. Οι Καστεριώτες πιστεύουν ότι το κακό μάτι είναι μια σχεδόν αυτόματη κοινωνική αντίδραση σε οποιονδήποτε δρα με τρόπο αντόνομο, και συνεπώς, είτε ενσυνείδητα είτε όχι, παραμερίζει την κοινωνική ομοιομορφία και συμβατικότητα. Μια καλοντυμένη γυναίκα που γυρίζει από την πόλη φορτωμένη ψώνια ξέρεi ότι θα ματιαστεί από τα έντονα βλέμματα που επισύρει στο πέρασμά της. Το ίδιο κι ένας εργατικός και άξιος άντρας, που κατάφερε να αυξήσει την περιουσία του. Το κακό μάτι αναγνωρίζει και αναδεικνύει τα αντι-κοινωνικά συναισθήματα της ζήλιας και του φόβου που προέρχονται από τον ανταγωνισμό, τα οποία η κοινοτική ρητορική αποσιωπά. Στον εξισωτισμό που προβάλλεται ως κοινοτικό ιδανικό αντιτίθεται η διαφορετικότητα και η επίδειξη, που προκαλεί επιθετικότητα και φόνο με τη μορφή του κακού ματιού (Βέικου 1998, 239-250). Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της ηλικιωμένης Καστελοριζιάς που αναφέρθηκε ενωρίτερα ως φορέας κακού ματιού, και που η ίδια θεωρεί ότι ματιάζεται: "Με ζηλεύουν. Είμαι too independent. Είμαι διαφορετική εγώ από τις άλλες. Έχω την ευχή των γονιών μου και τη βοήθεια της Παναγίας μου." Η διαφορετικότητα, η αυτονομία της, ερμηνεύεται από κάποιους ως εχθρική προς τις αξίες και τα μέλη της κοινότητας, γι' αυτό και πιστεύεται ότι ματιάζει. Η ίδια, έχοντας συνείδηση της διαφορετικότητάς της, πιστεύει ότι γίνεται στόχος του κακού ματιού άλλων.

Η κοινότητα, όμως, ενώ τιμωρεί τους παραβάτες της ομοιομορφίας και των παραδοξομένων αξιών και τρόπων, εν τούτοις τους θεραπεύει επαναφέροντάς τους στην προηγουμένη κατάστασή τους με

ανθρώπων, που ρέπουν στη ζήλια (Campbell 1964, 337-340). Όλοι, λοιπόν, είμαστε δυνάμει φορείς του κακού ματιού και μπορούμε να βλάψουμε ακούσια τους άλλους. Τη σύνδεσή του με τον Διάβολο εξέφρασε καθαρά μια ηλικιωμένη Καστελοριζιά του Περθ με τα ακόλουθα λόγια: "Εμάς τις Χριστιανές, που είμαστε βαφτισμένες και έχουμε μύρο επάνω μας, μας ζηλεύει ο εχθρός (ο Σατανάς), μας κυνηγάει και θέλει να μας καταστρέψει. Καμιά φορά γυρίζω στο σπίτι μου κομμένη από την εκκλήση. Κι εκεί που κάθομαι, αρχίζουν να τρέχουν τα δάκρυά μου και να χασμουριέμαι. Αυτό είναι καλό, λένε πως φεύγει το μάτι έτσι." (Βλ. και Hirschon 1989, 22, για τη σημασία του

παλιάς ανήκε στην élite της κοινότητας, αλλά σταδιακά έχασε την κοινωνικο-οικονομική της θέση. Το μάτι της θεωρείται ιδιαίτερα κακό, λόγω της πεποίθησης ότι η ίδια εμφορείται από ζήλια προς τους συγγενείς και τους γνωστούς της που εξακολουθούν να ευημερούν.

Η ιδέα του φόβου, συνδυασμένη με εκείνη της επιθετικότητας, έχει προταθεί ως ερμηνεία του κακού ματιού και από την ψυχαναλυτική προσέγγιση. Στο δοκίμιο *Das Unheimlich*, που συνέγραψε μεταξύ του 1917 και του 1920, ο Freud υποστηρίζει ότι ο φόβος του κακού ματιού οφείλεται στην προβολή των συναισθημάτων του ατόμου που ματιάζεται, στους άλλους:

3. Γυναίκες που βελονιάζουν μουσουκάφρια.

το ξεμάτισμα. Το ξεμάτισμα είναι μια δι-αντί-δραση ατόμου-κοινότητας, μέσα από την οποία κατασκευάζεται εκ νέου η κοινωνική προσωπικότητα του ματιασμένου, όχι μόνο με τον λόγο και την πράξη της τελετουργίας, αλλά και με την κοινωνική αποδοχή με την οποία περιβάλλεται ο πάσχων. Όλα αυτά εκφράζονται μέσα από ένα ιδίωμα **ενωμάτωσης** ή **σωματοποίησης**, που παρουσιάζει το όλο σύμπλεγμα ματιάσματος-ξεματίσματος ως σωματική εκδήλωση. (Η έννοια της ενωμάτωσης ή σωματοποίησης (embodiment) εισηγήθη στις κοινωνικές επιστήμες από τον Bourdieu, στο βιβλίο του *Outline of a Theory of Practice* (1977).)

Το κακό μάτι δεν πλήττει μόνον όσους και όσα είναι σημαντικά για την επιβίωση και αναπαραγωγή της κοινότητας, πλήττει και τα άτομα που βρίσκονται σε **οριακή ή μεταβατική** (liminal, transitional) κατάσταση, και συνεπώς είναι ιδιαίτερα ευάλωτα. Έγκυοι γυναίκες, που δεν έχουν γίνει ακόμη μητέρες, λεχώνες που δεν έχουν ακόμη σαραντιστεί, ασαράντιστα και αβάπτιστα μωρά, που δεν έχουν ακόμη γίνει συμβολικά αποδεκτά ως μέλη της κοινότητας, και ζευγάρια πριν από το γάμο, θεωρούνται ότι διατρέχουν ιδιαίτερο κίνδυνο από το κακό μάτι, γι' αυτό και περιβάλλονται από τελετουργικές προφυλάξεις (Chryssanthopoulou 1984, 5-11). Σε μίαν ανάλυση της δομής των τελετουργιών διαφόρων πολιτισμών ο εθνολόγος Arnold Van Gennep διέκρινε τρία στάδια στην πορεία των ατόμων μέσα από **διαβατήριες τελετές** (rites of passage, life crisis rituals): τον αποχωρισμό από την προηγούμενη κατάσταση (separation), τη μεταβατική ή οριακή κατάσταση (transition, liminality) και την ενσωμάτωση στη νέα κατάσταση, στο νέο status (incorporation) (Van Gennep [1909] 1977, σποραδικά). Στο μεταβατικό στάδιο τα άτομα βρίσκονται σε σχετικά α-δομητές περιοχές της κοινωνίας, και για τον λόγο αυτόν θεωρούνται ευάλωτα, αλλά και επικίνδυνα. Η έννοια του **μίσματος** ή **μόλυνσης** (pollution) που περιβάλλει τη λεχώνα και το αβάπτιστο παιδί είναι έμμεσες μορφές ελέγχου της κοινωνίας πάνω σε αυτά τα οριακά άτομα, τα οποία αντιμετωπίζονται με αντιλήψεις και πρακτικές τελετουργικής αποφυγής και απομόνωσης, για να επιτευχθεί η καλύτερη προστασία τους, αλλά και εκείνη της ίδιας της κοινωνίας, που βρίσκεται σε κατάσταση αταξίας (Douglas 1966, 102). Το μάτιασμα του γαμπρού και της νύφης κατά την τελετουργία του γάμου αποτελεί γνωστό κίνδυνο στον ελληνικό πολιτισμικό χώρο και ανήκει στο ίδιο δομικό και ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται και το γνωστό **αμπόδεμα**, το μαγικό, δηλαδή, δέσιμο του γαμπρού που κωλύει τη σεξουαλική συνουσία του με τη νύφη (για το αμπόδεμα βλ. Οικονομόπουλο 1990, 199-222). Τα παρακάτω λόγια μιας ηλικιωμένης Καστελοριζιάς εκφράζουν τη σχέση αυτή: «*Αν κάποια ζηλεύει τον γαμπρό, πάνω στο "ευλογητικό" μπορεί να κάμει κάτι μαγικό ώστε να μη μπορέσει να κοιμηθεί με τη γυναίκα του. Γι' αυτό βάζουν τον γαμπρόν φαλάδι, για να κόβει τις κακές γλώσσες, φιλαστό το βράγιο, σταυρουδάκι, μαυροκούκι, μελάθι, για να μπει μαύρο στο μάτι σου, δέχτυ, γιατί έχει τον σταυρό, πεντάλφα.*»

2. Το κακό μάτι στις προ-γαμήλιες τελετουργίες των Καστελοριζιών του Περθ Αυστραλίας

Το πρωτότυπο εθνογραφικό υλικό που χρησιμοποιείται στο άρθρο αυτό προέρχεται από την επίτοπια έρευνα που πραγματοποιήσα στο Περθ της Δυτικής Αυστραλίας κυρίως κατά την περίοδο 1984-86 (βλ. Chryssanthopoulou 1993). Στο παρόν τμήμα εξετάζεται η θέση του κακού μαπού στις αντιλήψεις και τις τελετουργίες των Καστελοριζιών του Περθ. Συγκεκριμένα η ανάλυση εστιάζεται στο ρόλο που παίζει αφενός στη διαμόρφωση της **εθνοτικής** (ethnic) κουλτούρας τους, δηλαδή της ξεχωριστής πολιτισμικής τους ταυτότητας στο ευρύτερο αυστραλιανό κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο, και αφετέρου στη μετάδοση της κουλτούρας και της ταυτότητας αυτής από τη μία μεταναστευτική γενιά στην άλλη.

Στο Περθ, πρωτεύουσα της Δυτικής Αυστραλίας, υπάρχει ανθηρή ελληνική κοινότητα περίπου 15.000 ατόμων. Απ' αυτούς περίπου 7.000 είναι Καστελοριζίοι, είτε μετανάστες είτε Αυστραλογεννημένοι – **Cazzies**, όπως αυτοανακαλούνται και ονομάζονται και από τους υπόλοιπους Αυστραλούς, που είναι κυρίως δεύτερης και τρίτης γενιάς ενήλικοι. Η καστελοριζιάκη μετανάστευση άρχισε από τα τέλη του περασμένου αιώνα, με την άφιξη νέων και φιλοδοξών αρρένων Καστελοριζιών από το νησί τους ή από τις καστελοριζιάκες παροικίες της Αιγύπτου, που αναζητούσαν την τύχη τους στα χωρμωρούδια της Αυστραλίας, και αργότερα σε επιχειρήσεις που συνέστησαν οι ίδιοι, π.χ. oyster bars, πανδοχεία που παρήχαν φαγητό και ποτό στους πελάτες τους. Οι περισσότεροι Καστελοριζίοι, όμως, μετανάστευσαν στο Περθ κατά τις τρεις δεκαετίες πριν από το Β' Παγκόσμιο πόλεμο με **αλυσίδωτη μετανάστευση** (chain migration), δηλαδή με πρόσκληση συγγενή από συγγενή και φίλου από φίλο. Σήμερα οι κάτοικοι του Καστελοριζίου δεν υπερβαίνουν τις δύο εκατοντάδες, στην Αυστραλία, όμως, υπάρχουν αρκετές χιλιάδες Καστελοριζίοι, που διατηρούν μια ξεχωριστή ταυτότητα στο πλαίσιο της ευρύτερης ελληνικής και της αυστραλιανής κοινότητας (για την ιστορία της καστελοριζιάκης μετανάστευσης βλ. Chryssanthopoulou-Farrington 1986, σποραδικά, και Chryssanthopoulou 1993, 31-49' για το Καστελοριζίο, γενικότερα, βλ. Χατζήφωτη 1982, σποραδικά).

Οι προ-γαμήλιες τελετουργίες των Καστελοριζιών του Περθ παρέχουν το πλαίσιο όπου εκφράζονται, αναπαράγονται, μεταδίδονται και μεταλλάσσονται βασικές πολιτισμικές αξίες και σύμβολα που συνθέτουν την εθνοτική τους ταυτότητα, ως ομάδας και ως ατόμων. Οι ίδιοι οι Καστελοριζίοι θεωρούν τον γάμο, με τις τελετουργίες του, ως επιτομή της καστελοριζιάκης ταυτότητας: "It was just like a Cazzie wedding", ήταν σαν καστελοριζιάκος γάμος. Έτσι εδρε και περιέργωψε το Συνέδριο της Παγκόσμιας Καστελοριζιάκης Ένωσης που έγινε στο Περθ το 1986 μια νεαρή Καστελοριζιά δεύτερης γενιάς. Οι προ-γαμήλιες τελετουργίες, ως διαβατήριες, ση-

ματοδοτούν το πέρασμα ατόμων από τη μια κοινωνική κατάσταση (του ανύπανδρου) στην άλλη (του νυμφευμένου), και είναι γεμάτες από πολιτισμικά σύμβολα που οδηγούν σε "συναισθηματική και συμβολική ενδυνάμωση των εθνοτικών σχημάτων" (De Vos 1975, 26). Επιπλέον, αποτελούν περιστάσεις, στις οποίες ο κίνδυνος του ματιάσματος και της κακογλωσσιάς είναι αυξημένος, εφόσον οι μελλοντικοί και οι οικογένειές τους εκτίθενται στα εξεταστικά βλέμματα άλλων μελών της κοινότητας σε στιγμές που θεωρούνται κορυφαίες της ευημερίας τους.

Θα σταθώ σε δύο από τις σημαντικότερες προ-γαμήλιες τελετουργίες των Καστελοριζιτών του Περθ, στα **βοτάνια** και στα **μουσουκάρφια**, εστιάζοντας την ανάλυση μου στην έκφραση και την πραγμάτευση των αξιών και πρακτικών που αφορούν το κακό μάτι. Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι δύο αυτές τελετουργίες αποκαλούνται με την ελληνική-καστελοριζιάκη τους ονομασία από τους Καστελοριζιούς, και όταν ακόμη αυτοί μιλούν στα Αγγλικά. Το ίδιο συμβαίνει και με την έννοια του κακού ματιού, που το αποκαλούν **ματι ή ματικό**. Οι λέξεις αυτές, και άλλες, που εκφράζουν επίσης βιωματικά στοιχεία-σύμβολα της εθνοτικής τους ταυτότητας, αναπνέουν από τον αγγλικό λόγο σαν ορόσημα που συνθέτουν την πολιτισμική τους διαφορετικότητα.

Η τελετουργία των βοτανιών είναι μέρος του **Σαββατόβραδου**, της συγκέντρωσης συγγενών και φίλων στο πατρικό σπίτι του γαμπρού και της νύφης, χωριστά, το Σάββατο πριν από το γάμο. Μαζεύουν τα βοτάνια, για τα οποία οι Καστελοριζίοι του Περθ χρησιμοποιούν λεβάντα, σε ένα λευκό σεντόνι που το δένουν κόμπο και το τοποθετούν στο πάτωμα του σπιτιού ή της αυλής, ή πάνω στο τραπέζι. Επάνω στα δεμένα βοτάνια βάζουν ένα πιάτο στο οποίο καίει μοσχολίβανο ή μουντζουβί, όπως το λένε οι Καστελοριζίοι. Επειτα, **καπνίζουν τα ρούχα**. Φέρνουν τα ρούχα που θα φορέσει ο γαμπρός ή η νύφη στην εκκλησία, σκεπασμένα ή κλεισμένα σε κουτί, και τα περνούν τελετουργικά πάνω από το μουντζουβί που καίει, ενώ τραγουδούν ρυθμικά, επικαλούμενοι τη βοήθεια του Θεού, των Αγίων, των συγγενών και της μοίρας για το ζευγάρι:

*Απόψε Σαββατόβραδο και μουντζουβιά μυρίζουν
που να 'ναι καλορίζικα τα ρούχα που καπνίζουν.*

*Έλα, ευχή της Παναγιάς και της Αγια-Τριάδας,
της μπιστευμένης σου νονάς και της γλυκιάς σου
μάννας.*

Στη συνέχεια, **σκορπίζουν τα βοτάνια** με τελετουργικό τρόπο στο σπίτι. Ένας κοντινός συγγενής του γαμπρού ή της νύφης, άνδρας ή γυναίκα, κάνει τρεις τελετουργικές περιφορές με τα βοτάνια γύρω από το σπίτι ή γύρω από το τραπέζι, ακολουθούμενος από το ρυθμικό τραγούδι όσων συμμετέχουν στην τελετουργία, και σκορπίζει τα βοτάνια σε όλο το σπίτι. Το σπίτι δεν θα σκουπιστεί από τα βοτάνια πριν περάσει μια ημέρα από το γάμο. Τα τραγούδια που συνοδεύουν τα βοτάνια επίσης επικαλούνται υπερφυσική βοήθεια για την προστασία των νεονύμφων:

*Αγιε Νικόλα των Μυρών με τα ψαρά τα γένια,
έλα και δώσε την ευχή απόψε στα βοτάνια.*

Στις ερωτήσεις μου για τη σημασία του καπνίσματος των ρούχων, όσοι Καστελοριζίοι γνώριζαν μου είπαν ότι ήταν καλό για το σπίτι. Για τις παλιές Καστελοριζιές, το θύμασμα είναι απαραίτητη καθημερινή πρακτική που εξασφαλίζει την προστασία από κάθε κακό και από τον Διάβολο, τον **εχθρό**, όπως τον αποκαλούν: "Το θυματήρι και τα βότνια είναι απαραίτητα. Τα κρεμάς πίσω από την πόρτα σου – τα βότνια – και δεν αφήνουν κανένα κακό, δαιμόνιο, εχθρό να μπουν μέσα, γιατί έχει σταυρό πάνω. Εγώ τόσα χρόνια, όχι να το κωνηθώ, δεν είχα κλειθεί ποτέ. Αλλά και ποτέ δεν έπαθα να θυμιάζω." Το θύμασμα, συνεπώς, συνιστά τελετουργικό τρόπο καθαρισμού, αλλά και προφύλαξης των εισόδων του σπιτιού, καθώς δημιουργεί ένα συμβολικό και μεταφυσικό κύκλο προστασίας αυτού και των ενοίκων του. Κατ' επέκταση ενδεδεικνύεται η χρήση του στο γάμο, όπου ελαχιστοποιεί τον κίνδυνο για το ακόμη ανύπανδρο ζευγάρι, με προεξάρχοντα τον κίνδυνο του κακού ματιού.

Ο συμβολισμός των βοτανιών, που πρώτα ευλογούνται με το θύμασμα κι έπειτα σκορπίζονται τελετουργικά στο σπίτι, επεξηγεί και συμπληρώνει τη σημασία του καπνίσματος των ρούχων. Οι περισσότεροι Καστελοριζίοι που ρώτησα για τη σημασία του εθίμου, είπαν ότι γίνεται για να μοσχομυρίζει το σπίτι, ή ότι είναι καλό για το σπίτι. Ένας ηλικιωμένος Καστελοριζιός της Ρόδου μου είπε ότι με την πράξη αυτή εξορκίζουν το κακό και καθάριζαν το σπίτι από τα δαιμόνια. Γιατί, όμως, χρησιμοποιούσαν τα βοτάνια; Για την ερμηνεία τους, αναζήτησα την αρχική εθμική τελετουργία, όπως γινόταν – και ακόμη γίνεται, με κάποιες παραλλαγές – στο Καστελορίζο. Εκεί τα βοτάνια, βότανα που φυτόνται άγρια στις πλαγιές των λόφων του νησιού και στα κοντινά νησάκια, μαζεύονται από την Παρασκευή από αμφιβαλή αγόρια, των οποίων το φύλο και η καλή μοίρα γεννούσε ελπίδες ότι θα προεξόφλουσε τη γονιμότητα και την καλή τύχη του ζευγαριού. Τα πανέρια με τα βοτάνια αφήνονταν όλη τη νύχτα σε εκκλησάκια πάνω στους λόφους. Το επόμενο πρωί μεταφέρονταν τελετουργικά από τα αμφιβαλή αγόρια, νηστικά ως εκείνη την ώρα, στο σπίτι του γαμπρού και της νύφης, όπου γινόταν η τελετουργία. Η αρχική μορφή του εθίμου, με τη χρήση στοιχείων από τη φύση, που είναι ο κατ' εξοχήν χώρος της γονιμότητας, καταδεικνύει ότι τα βοτάνια έχουν

5. Περίεργο με γυαλό παντόφλο και μουσουκάρφιο κρέμεται στο πλάι του κρεβατιού της νύφης και πάνω από την κορυμμοθήκη της (ανθησκάκνια).

αυτόν το σκοπό. Το κήπιναμά τους, όπως και των ρούχων του ζευγαριού, αλλά και η ηθική των αγοριών και η "παράμοινη" των βοτανών στην εκκλησία αποσκοπούν στο να ενισχύσουν τον αρχικό στόχο: την εξασφάλιση της πολυπόθητης γονιμότητας και την προστασία από κινδύνους, όπως το κακό μάτι. Το ότι το βοτάνι συνδέεται με τη γονιμότητα της νύφης φαίνεται εξάλλου και από την τελετουργική απαγόρευση που δεσμεύει τους Καστελοριζιούς του Περθ να μη φτενέει η νύφη βοτάνι παρά μόνο αφού γεννήσει την πρώτη της κόρη.

Τα **μουσουκάρφια**, η δεύτερη προ-γαμήλια τελετουργία που θα εξετάσουμε, πραγματοποιείται δύο έως πέντε βδομάδες πριν από το γάμο στο Περθ. Στο Καστελόριζο γίνονται την Πέμπτη πριν από το στεφάνωμα. Στο Περθ από τη δεκαετία του 1970 η τελετουργία των μουσουκαρφιών έχει ενωθεί με το αυστραλιανό έθιμο του *kitcheen tea* ή **τσαγιού της κουζίνας**, που ετελείτο χωριστά κατά το παρελθόν. Γυναίκες μόνο, συγγενείς και φίλες της νύφης, συγκεντρώνονται στο πατρικό της σπίτι ένα Σάββατο ή μία Κυριακή απόγευμα, για να της φέρουν "τα δώρα της κουζίνας", όπως τα λένε. Τα δώρα αυτά, που αφορούν τον γενικότερο εξοπλισμό του νοικοκυριού της νύφης, ανοίγονται και επιδεικνύονται σε όλους τους συμμετέχοντες κατά το τέλος της συγκέντρωσης, αφού έχουν γίνει τα

μουσουκάρφια και έχει σερβιριστεί το τσάι. Μια τέτοια συγκέντρωση, όπου η καλή τύχη της μέλλουσας νύφης μαζί με τα δώρα που της προσφέρονται εκτίθεται σε πολλά μάτια, μπορεί να προκαλέσει, εκούσια ή ακούσια, το κακό μάτι. Ίσως το ενδεχόμενο αυτό οδήγησε συνειδητά ή υποσυνείδητα στον συμφορμό των δύο εθμικών εκδηλώσεων, έτσι ώστε να προστατεύεται η νύφη από το κακό μάτι μέσω της τελετουργίας των μουσουκαρφιών.

Αφού καθίσουν οι προσκεκλημένες γυναίκες γύρω-γύρω στο σαλόνι, η νύφη φέρνει ένα μπολ γεμάτο με γαρυφάλια ή μουσουκάρφια (*μουσουκάρφια*, όπως τα λένε οι Καστελοριζιοί), που είχαν αφεθεί στο νερό να μουλιάσουν από το προηγούμενο βράδυ. Έπειτα μοιράζονται κλωστή, βελόνα και άφθονα μουσουκάρφια στις παρισταμένες. Πρώτα, η μητέρα της νύφης περνάει ένα χρυσό πεντόλιμο σε κλωστή, στην οποία βελονιάζει τρία μουσουκάρφια. Με σειρά προτεραιότητας κατά συγγένεια και ηλικία, όλες οι παρισταμένες γυναίκες βελονιάζουν από τρία μουσουκάρφια, φτιάχνοντας έτσι ένα περιδέραιο για τη νύφη, ενώ σε όλη τη διάρκεια της τελετουργίας τραγουδούν ρυθμικά, επικαλούμενες μεταφυσική προστασία για τη νύφη, αλλά και επαίνωντας τις χάρες της. Το περιδέραιο τοποθετείται στην κοσμηματοθήκη της και δεν ξαναπιάνεται παρά μόνο για να δοθεί από τη νύφη στην κόρη της πολύ αργότερα. (Ένα τέτοιο περιδέραιο από μουσουκάρφια είδα να κρέμεται στο πλάι του γαμήλιου κρεβατιού κατά την τελετουργία του στρωσίματος του και της έκθεσης της προίκας, ενός άλλου γεγονότος που μπορεί να ενέχει τον κίνδυνο του ματιάματος της νύφης και της περιουσίας της.) Στη συνέχεια, οι γυναίκες φτιάχνουν αρμαθίες με μουσουκάρφια που τα παίρνουν μαζί τους φεύγοντας. Επίσης, μουσουκάρφια τυλιγμένα σε ζελατίνα προσφέρονται στους προσκεκλημένους του κρεβατιού.

Ποιος είναι ο σκοπός των μουσουκαρφιών; Οι απαντήσεις τις οποίες μου έδωσαν Καστελοριζιοί που ερώτησα

ποικίλλουν. Γίνονται για το καλό, γίνονται για να μοσκομυρίξει το σπίτι – όπως και τα βοτάνια. Στο Καστελόριζο, το νερό από τα μουσουκάρφια χρησιμοποιούνται για να λουσούν το γαμπρό. Δύο ηλικιωμένες Καστελοριζίδες, όμως, συνέδεσαν ευθέως τα μουσουκάρφια με την προστασία από το κακό μάτι: "Το 'χουμε για το μάτι", μου είπε η μία, και πρόσθεσε ότι το συνειδητοποίησε όταν είδε να χρησιμοποιούνται μουσουκάρφια σε φυλαχτό μωρού στη Θεσσαλία. Μια άλλη γερόντισσα μου είπε ότι τα μουσουκάρφια δεν τελούνται για όσες ξαναπνερνούνται αλλά "είναι μόνο για τις αγένες". Το κακό μάτι αναμένεται να επηρεάσει περισσότερο όσες παντρεύονται για πρώτη φορά, είναι νεότερες, και η γονιμότητα και η σεξουαλικότητά τους δεν έχει δοκιμαστεί.

Για να κατανοηθεί η αντιβασκάνια λειτουργία του μουσουκαρφίου, πρέπει κανείς να το δει στο ευρύτερο σημασιολογικό του πλαίσιο. Τόσο η λέξη η ίδια όσο και το σχήμα του μουσουκαρφίου θυμίζουν καρφί. Ένας από τους τρόπους αποτροπής του κακού ματιού, όπως με βεβαιώσει μια Καστελοριζιά, είναι να τεντώσεις τα δάχτυλά σου σε σχήμα μούντζας, λέγοντας συγχρόνως κατά του πιθανού μαπαστή: "Νά, καρφιά στα μάτια σου!". Η χρήση του καρφίου, εξάλλου, καθώς και άλλων αιχηρών αντικειμένων και συμβόλων στον εξορκισμό του κακού ματιού είναι ευρύτερα διαδεδομένη, όπως και η χρήση του καρφίου στη μαγεία, που καθίστα το θύμα έρμαιο της βλαπτικής βλήσης του μάγου (βλ. Οικονομόπουλο 1983, σποραδικά, για τη χρήση περιδέραιου από καρφιά από τις εγκύους, το οποίο ερμηνεύει ως ενισχυτικό της εγκυμοσύνης, είναι όμως και αποτροπικό του κακού ματιού που τις απειλεί).

Το περιδέραιο από μουσουκάρφια, εκτός από τον αποτροπαικό του συμβολισμό κατά του κακού ματιού, είναι και μια δυναμική έκφραση της προστατευτικής στάσης της κοινότητας απέναντι στη νύφη, που, επειδή βρίσκεται σε οριακή κατάσταση, είναι εύλωτη.

6. Το ληναστήρι σε εσοχή κοντά στην εξώπορτα σπιτιού Καστελοριζιάς για προστασία από κάθε δαιμονική επίβουλη.

Αποτελεί παράδειγμα του φαινομένου που ο Turner αποκαλεί *communitas*, της προστατικής δηλαδή στάσης της κοινότητας απέναντι στα τελετουργικά αδύναμα και οριακά άτομα (Turner 1969, 125). Δεν αισθάνονται, όμως, άνετα, όσον αφορά το έθιμο αυτό όλοι οι Καστελοριζιώτι. Σε τόση της κουζίνας μιας Καστελοριζιάς δεύτερης γενιάς τα μουσοκάφρια έγιναν περιληπτικά και βασικά, δηλαδή ετοιμάστηκε μόνο το περιδέραιο της νύφης, η οποία ήταν εμφανώς εκνευρισμένη από την όλη διαδικασία. "Η Μαρία δεν τα θέλει τα μουσοκάφρια. Λέει ότι είναι *λοξά*", είπε η μητέρα της απολογητικά, ενώ κάποιες ηλικιωμένες Καστελοριζιές σχολίαζαν λυπημένα: "Αυτά οι νέοι άνθρωποι δεν τα θέλουν. Δεν τα καταλαβαίνουν." Σε συζητήσεις για το κακό μάτι κάποιες Καστελοριζιές δεύτερης και τρίτης γενιάς το απέρριψαν κατηγορηματικά, ως πρόληψη που δεν ταίριαζε σε μορφωμένα άτομα του σήμερα. Άλλες ήταν πιο διαλλακτικές. Προβληματίζονταν από το γεγονός ότι το δέχεται η Ορθόδοξη Εκκλησία, αλλά και ανησυχούσαν για τη γνώμη που θα σχημάτιζε γι' αυτούς ο αγγλο-αυστραλάνος περιγυρός τους αν γινόταν γνωστό ότι πίστευαν στο κακό μάτι.

Τέλος, ορισμένες το δέχονταν ασυζητητί και το είχαν περιλάβει στην προσωπική τους συμπεριφορά και κοσμολογία.

3. Τελετουργίες, συνέχεια και νεοτερικότητα στο πλαίσιο της μετανάστευσης

Από την παραπάνω γενική συζήτηση για το κακό μάτι, και από την περίπτωση των Καστελοριζιών του Περθ, καταδεικνύονται ορισμένες βασικές έννοιες για τη θεώρηση αυτού του φαινομένου.

Πρώτον, το κακό μάτι είναι πολιτισμική ασθένεια, και ως τέτοια οφείλουμε να την εξετάσουμε στο πλαίσιο της κοινότητας όπου εμφανίζεται. Η συγκριτική προοπτική μελέτης, όποτε χρησιμοποιείται, μας βοηθάει στο να κάνουμε κάποιες επισημάνσεις και να θέσουμε ορισμένα ερωτήματα.

Δεύτερον, δεν αρκεί να εστιάσουμε την προσοχή μας μόνο στα τελετουργικά στοιχεία του ξεματώματος για να κατανοήσουμε το κακό μάτι. Είναι συχνά ενσωματωμένο σε διαβατήρια τελετουργίες όπως οι προ-γάμλιες τελετουργίες των Καστελοριζιών του Περθ, ως λανθάνουσα αλλά κυρίαρχη

ιδέα και αξία. Και επειδή οι τελετουργίες βρίθουν από πολιτισμικά σύμβολα, αυτά εκφράζονται αλλά και μεταδίδονται στους συμμετέχοντες στις τελετουργίες, μαζί με τις αξίες που περικλείουν. Αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι οι συμμετέχοντες σε μια τελετουργία ερμηνεύουν ένα πολιτισμικό σύμβολο κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο" κάθε άλλο, όπως φαίνεται και από τα παραπάνω παραδείγματα των Καστελοριζιών του Περθ. Η δύναμη, όμως, των συμβόλων έγκειται στο ότι προκαλούν συναισθητά κοινότητα σε βάση τις κοινές μορφές ή τα κοινά σημεία που παρέχουν, και όχι τόσο σε βάση το κοινό τους περιεχόμενο. Η κοινότητα που δημιουργείται τα σύμβολα δεν σημαίνει αναγκαστικά και ομοιομορφία (Cohen 1985, 20). Προξενούν περισσότερο κοινότητα συναισθημάτων που μοιράζονται άτομα που νιώθουν ότι ανήκουν στην ίδια ομάδα. Έτσι, υπάρχουν Καστελοριζιώτι που, ενώ απορρίπτουν ιδεολογικά το κακό μάτι, δέχονται όμως να τελέσουν παραδοσιακά τις προ-γάμλιες τελετουργίες με τον έντονο αποτροπιασμό του ρόλο: "Αγαπώ τα γαμήλια έθιμα. Θα τα κάνω στο γάμο μου, είτε παντρευτώ Έλληνα είτε όχι", μου είπε ένας νεαρός Καστελοριζιός τρίτης γενιάς, εμφρα-

7. Το λιβάνωμα στις οικογενειακές τελετουργίες των Καστελοριζιών: Προετοιμία σταριού για το Ψυχοσάββατο.

Βιβλιογραφία

- Βέκου, Χ., 1998. Το κακό μάτι: Η κοινωνική λειτουργία της απλής επικοινωνίας. Αθήνα, Ελλάδα Γράμματα.
- Blum, R. and E., 1965. *Health and Healing in Rural Greece: A Study of Three Communities*. Stanford.
- Blum, R. and E., 1970. *The Dangerous Hour: The Lore of Crisis and Mystery in Rural Greece*. New York.
- Bourdieu, P., 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge.
- Campbell, J. K., 1964. *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*. New York and Oxford.
- Chrysanthopoulou, V., 1984. *An Analysis of Rituals surrounding Birth in Modern Greece*. M. Phil. Thesis. Oxford University.
- Chrysanthopoulou, V., 1993. *The Construction of Ethnic Identity among the Castellorizian Greeks of Perth, Australia*. D. Phil. Thesis. Oxford University.
- Crissanthopoulos-Farrington, V., 1986. "Odyssey Finds Home: The Castellorizian Greeks of Western Australia". *Early Days: Journal and Proceedings of the Royal Western Australian Historical Society*, vol. 9, no. 4, 2-42.
- Cohen, A. P., 1985. *The Symbolic Construction of Community*. Chichester, London and New York.
- Cutleiro, J., 1971. *A Portuguese Rural Society*. Oxford.
- De Vos, G., 1975. "Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation". Στο *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change*, επιμ. G. De Vos and L. Romanucci-Ross, 5-41. Chicago and London.
- Dionisopoulos-Mass, R., 1976. "The Evil Eye and Bewitchment in a Peasant Village". Στο *The Evil Eye*, επιμ. C. Maloney, 42-62. New York.
- Douglas, M., 1966. *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London, Boston and Henley.
- Du Boulay, J., 1974. *Portrait of a Greek Mountain Village*. Oxford.

Dundes, A. 1981. "Wet and Dry, the Evil Eye: An Essay in Indo-European and Semitic Mythology." Στο *The Evil Eye: A Folklore Casebook*, επιμ. A. Dundes, 257-312. New York & London.

Evan-Pritchard, E. E. 1937. *Witchcraft, Cracles and Magic among the Azande*. Oxford.

Hand, W. D., 1981. "The Evil Eye in its Folk Medical Aspect: A Survey of North America." Στο Dundes 1981, 169-180.

Hardie, M. M. 1981. "The Evil Eye in Some Greek Villages of the Upper Helikonian Valley in West Macedonia." Στο Dundes 1981, 107-123.

Καθ'ηρώμη Ι. Μ. 1982. Ο λαϊκός πολιτισμός του Καστελλοριζίου. Αναγωγή Συνδέσμου του Ανετήσου Καστελλοριζίου "Ο Άγιος Κωνσταντίνος". Ηριζέλι.

Herzfeld, M. 1981. "Meaning and Morality: A Semiotic Approach." *American Ethnologist*, 547-560.

Herzfeld, M. 1986. "Closure as Cure: Cases in the Exclusion of Bodily and Social Disorder." *Current Anthropology*, 27, 2, 107-20.

Hirschon, R. 1989. *Heirs of the Green Shirts: The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*. Oxford.

Jones, L. C., 1981. "The Evil Eye among European Americans." Στο Dundes 1981, 150-168.

-Κουκούλες Φ. 1926. "Μεσοασιακή και Νοεβόλιανη κατάθεση". Λαογραφία, 6, 69-89.

-Κουκούλες Δ. Σ. 1977. *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Αθήνα, Μ.Ε.Τ.

Maudslowi, M. [1902]. 1972. *A General Theory of Magic*. London and Boston.

-Μέγας, Γ. Α. 1975 (ανάτυπο). "Ζήτηματα Ελληνικής λαογραφίας". *Επιστημολογία Λαογραφικού Αρχείου*, 3 (1941-2), 81-6.

-Μικρόν Ευχολόγη ή Αγιασμάζου 1981. Αθήνα: Έκδοσης της Αποστολικής Εκκλησίας της Εκκλησίας της Ελλάδος.

-Οικονομούτσος Χ. Δ. 1983. "Λαϊκές θρησκείες για την εγκυμοσύνη και η ιστρική εμπειρία των". *Κρήνη*, Ετήσιος, τεύχος Γ', τεύχος 290-1, και 292-3, 173-182 και 261-273 αντίστοιχα.

-Οικονομούτσος Χ. Δ. 1990. "Η λαογραφία του 'αυτοθέσιου' και η ιστορικοεθνολογική εμπειρία της". *Λαογραφία*, ΑΕ, 199-222.

-Peristiany, J. G. (επιμ.), 1966. *Hospitality and Shame: The Values of Mediterranean Society*. London.

-Πολίτης, Ν. Γ., 1920. "Ιστορία και Εθιμολογία των Δεσπονημάτων". *Λαογραφία*, Δεκέτιος, Α', 29-41.

-Πολίτης, Ν. Γ. [1914]. 1975. "Υβριστικό Σχίσμα". *Λαογραφικά Ζυγίσματα*, Β', 364-400. Αθήνα: Ανοδόχο Κέντρο Ερευνών Ελληνικής Λαογραφίας.

-Ρωμαιοί, Κ. Α. 1955. "Το κακό μάτι, μικρά μελετήματα". Ελληνική παλαιογραφία, 11-9, 89-100.

-Schoeck, H. [1955]. 1977. "The Evil Eye: Forms and Dynamics of a Universal Superstition". Στο *Magic, Witchcraft and Religion: An Anthropological Study of the Supernatural*, επιμ. A.C. Lehmann and J. E. Myers, 227-230. Mountain View, California, Torrance.

-Stein, H. F. 1981. "Envy and the Evil Eye among Slovak-Americans: An Essay in the Psychological Ontology of Belief and Ritual". Στο Dundes 1981, 223-256.

-Stewart, C. 1991. *Demons and the Devil: Moral Imagery in Modern Greek Culture*. Princeton.

-Turner, V. 1969. *The Ritual Process*. London.

-Van Gennep, A. [1909]. 1977. *The Rites of Passage*. London and Henley.

νός ενθουσιασμένος από τη γιορταστική ατμόσφαιρα του *Σαββατοβράδου* του εξαδέλφου του.

Τέλος, και όταν ακόμη η ιδέα του κακού μάτι δεν εκφράζεται ως τέτοια, οι αξίες και οι πολιτισμικές αντιδράσεις που το συνοδεύουν είναι να εξακολουθούν να υπάρχουν σε μια κοινότητα. Όπως έχουν δείξει πολλοί μελετητές, συχνά οι άνθρωποι δεν μιλούν για κακό μάτι, αλλά για κακή γλώσσα, κακό στόμα ή κακή σκέψη (Schoeck 1997, 229). Έτσι και οι Καστελοριζιώι αναγνωρίζουν την ισχύ του κουτομοπιού στην κοινότητά τους και προσπαθούν να το αποφύγουν: "Όλα μαθαίνονται. Κανείς δεν μπορεί να ξεφύγει εδωπέρα", είτε με εμφανή χαιρεκακία γνωστή κουτομοπλία και σχολιάσει τη δύναμη που της δίνει το κουτομοπιό: "Θυμάμαι κι απ' τον εαυτό μου, γιατί να τα μαθαίνω. Ξέρω πιο πολλά απ' ό,τι πρέπει". Ένας νεαρός Καστελοριζιώτης της τρίτης γενιάς μου εμπιστευθηκε ότι η αδελφή του ζούσε μόνη τη, εκτός πατρικού σπιτιού, πριν από το γάμο της. Για όσους τηλεφωνούσαν, όμως, απλώς "δεν ήταν στο σπίτι". Με αυτόν τον τρόπο οι γονείς της προσπαθούσαν ν' αποφύγουν το κουτομοπιό της κοινότητας. Παρόμοια, πολλά νεαρά ζευγάρια Καστελοριζιώι και άλλων Ελλήνων κρύβουν τις συναισθηματικές τους σχέσεις από άλλους νέους φίλους τους στην παρέα και βγαίνουν μόνοι τους κρυφά, φοβόμενοι μήπως διαρρεύσουν τα νέα στην κοινότητα και αρχίσουν να πέζονται από τους γονείς τους.

Οι Καστελοριζιώι του Περθ, μια ομάδα με κοινωνικο-οικονομικές και ταξικές διακρίσεις στο εσωτερικό της, διαθέτει τη δική της έλιτε, που προσδιορίζει τον τόνο της κοινοτικής της ζωής στον θρησκευτικό, και ιδιαίτερα στον εθιμικό τομέα. Ο ανταγωνισμός των οικογενειών της έλιτε εστιάζεται στην αρχηγία των εκκλησιών, στην φιλανθρωπία και στη λεπτομερή εφαρμογή του παραδοσιακού τυπικού γύρω από τις τελετουργίες του γάμου. Η είδηση για τον γάμο μιας Καστελοριζιάς, ιδιαίτερα αν αυτής στην έλιτε, με κατάλληλο γαμπρό, κατά πρόταση Καστελοριζιά ή άλλων Έλληνα, αναμένεται να χαιρετισθεί με ζήλια από τους άλλους Καστελοριζιώι, των οποίων η γλώσσα - και το μάτι - φοβούνται οι νεόνυμφοι και οι οικογενειές τους: "Καλύτερα να σε φάει το φιδιού ή γλώσσα, παρά τον ανθρώπων", με διαβεβαίωση ηλικιωμένης Καστελοριζιάς μεταναστρίσας. Ο εσωτερικός, λοιπόν, ανταγωνισμός, καθώς και ο ανταγωνισμός προς τους άλλους Έλληνες του Περθ, από τους οποίους θέλουν να κατέχουν τα πρωτεία, και το κουτομοπιό που τον εκφράζει και τον προωθεί, αποτελούν βασικές παραμέτρους για τη διατήρηση μιας θητικής κοινότητας, με την ευρεία έννοια του όρου, όπου το κακό μάτι εξακολουθεί να υπάρχει, ακόμη και όταν απορρίπτεται ιδεολογικά ή μετασηματίζεται εκφραστικά.

Παρά τον φόβο εξάλλου κάποιων μορφωμένων Αυστραλογεννημένων Καστελοριζιών, μίτηψες θεωρηθούν προληπτικοί από τους Αγγλο-Αυστραλούς εάν δηλώσουν ότι πιστεύουν στο κακό μάτι, η παραδοσιακή ιδεολογία της ευρύτερης αυστραλιανής κοινωνίας δεν αντισταθεί.

προς την έννοια του κακού ματιού. Το *σύνδρομο* της [αποφυγής της] *υψηλής παπαρούνας* (the tall poppy syndrome) είναι μια ευρέως διαδεδομένη ιδεολογία και ρητορική, που επικροτεί την κοινωνική ομοιομορφία και κατακρίνει όσους ξεχωρίζουν σαν υψηλές παπαρούνες. "Seives him/her right", καλά να πάθει, είναι η συνηθισμένη έκφραση που χαιρετίζει τις κακοτυχίες που μπορεί να συμβούν σε άτομα πλούσια, με επιδεικτικό τρόπο ύψης. Μια τέτοια ιδεολογία και ρητορική είναι συμβατή με την ιδέα και την πρακτική του κακού ματιού, που κατά τον τρόπο αυτό είναι εναρμονίζεται με τις αξίες της ευρύτερης αγγλο-αυστραλιανής κοινωνίας.

Σημειώσεις Επιμελήτη

1. Στο κακό Μάγκου Εισαγγεγίλι 11: 12-15, 20-23, ο Χριστός καταράστηκε μια ακαθή σκυιά, και εκείνη μαράφηκε "έκ ριζών". Βλ. και το γίγνετο που παραθέτει η Χρ. Βέκου στο άρθρο της στον παρόν τεύχος, σ. 18-19.

2. Βλ. Ζη. Ν. Τριαντάφυλλο, "Μαγεία και Διόβολος", *Αρχαιολογία και Τέχνες* 71 (Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1999), σ. 9-16.

3. Για την αρχαιολογία του κακού ματιού κατά την πολυαρχαιολογική περίοδο, βλ. G. Vikan, "Μαγεία και εκδοτική έκφραση στην Ύστερη Αρχαιότητα", ό.π., σ. 17-20.

4. Βλ. το άρθρο της Χρ. Βέκου στο παρόν τεύχος, σ. 14-21.

5. Η μαγική χρήση του παιδικού αμφιβαλίου μαρτυρείται και σε βράβειο με αρχαιοελληνικού χαρακτήρα. Για τη γιομηκία μαγεία στη νεότερη Ελλάδα, βλ. το άρθρο του Β. Παροδελή στο παρόν τεύχος, σ. 36-41.

6. Τα κάρφια χρησιμοποιούνται και στη μούση μαγεία στον αρχαιοελληνικό κόσμο. Βλ. τις μεμβράνες πινακίδων ("κατοδωμένες πινακίδες" που έφεραν επιγραφές-κατάρες και ήταν τρυπημένες με κάρφια: D. Jordan, "Μια εισαγωγή στις εκδόσεις αρχαίων μαγικών κειμένων", στο: Α.Φ. Χριστιάνης & D. Jordan (επιμ.), *Γλώσσα και Μαγεία*, κείμενα από την αρχαιότητα, εκδ. Ιστος, Αθήνα 1997, σ. 147-52.

The Evil Eye Among the Greeks of Australia: Identity, Continuity and Modernization

Vassiliki Chryssanthopoulos

This article deals with the beliefs and attitudes concerning the evil eye, as they are manifested in the pre-wedding ritual of the Castellorizian Greeks of Perth, Australia. The evil eye is considered as regards the Castellorizian ethnic culture and identity in the broader Australian social framework and the transmission of this culture from one generation of immigrants to another. In the first part of the paper the concept of the evil eye, its dissemination and manifestation through the ages are examined, and some of its most valid interpretations are reviewed. In the second part the evil eye, considered in the context of the pre-wedding rituals of the Greek immigrants from Castellorizo island, and their descendants, who have settled in Perth and have formed a vibrant community, since the early years of our century. Two pre-wedding rites, the blessing and spreading of *votania* (wild herbs) and the threading of *mesoukarrifia* (cloves), are examined as regards the ways they express, reproduce, transmit and modify Castellorizian cultural values and symbols that revolve round the concept of the evil eye. The evil eye is the notion that unites these individuals into a community "on the basis of a shared form, though not necessarily of a shared meaning", to quote Anthony Cohen. Some Castellorizians of the second or third generation may openly reject the idea of the evil eye as being a "superstition", they do perform rites that embody and express this idea.

Moreover, even when these individuals consciously reject the idea of the evil eye, cultural values and attitudes, such as competition and gossip, continue to be expressed among the Castellorizians, thereby forging a continuity that guarantees the perpetuation of a community with its own "moral" quality in a modernized world.